

SPECII BIOLOGICE, GENURI NATURALE ȘI EVOLUȚIE LA PLATON ȘI ARISTOTEL

SERGIU BĂLAN

Institutul de Filosofie și Psihologie „Constantin Rădulescu-Motru” al Academiei Române
Academia de Studii Economice din București

Abstract. The ontological status of biological species is of particular interest in philosophy of biology, where ultimately translates into a realism *versus* nominalism dichotomy: are they real natural kinds, or mere intellectual constructs with only a mental, conceptual reality, fictions destined to help us bring some order in the extraordinary diversity of the living world? In this paper, I have tried to compare two classical answers to this question, formulated by Plato and Aristotle, the founding fathers of the essentialist and realist doctrine of biological species, according to which species are real entities, natural kinds endowed with immutable essences.

Keywords: Plato; Aristotle; biological species; natural kinds; realism; essentialism

Istoria științei ne arată că toate clasificările prin care cercetătorii încearcă să ordoneze multitudinea fenomenelor studiate în diverse discipline sunt vremelnice și volatile, deoarece oamenii de știință sunt cei care le propun și tot ei sunt cei care le revizuiesc fără încetare. Clasele, genurile și speciile în care sunt aranjate fenomenele incluse într-un domeniu științific se modifică de-a lungul timpului, astfel că apare o întrebare cu totul justificată, una care a însoțit mereu dezvoltarea științei: în ce măsură clasificările operate de către oamenii de știință reflectă realitatea și în ce măsură sunt simple convenții. Cu alte cuvinte, speciile, genurile, clasele sunt concepte care au un corespondent real la nivelul existenței fenomenelor ori sunt doar ficțiuni teoretice construite de către cercetători cu scopul de a introduce o ordine artificială în diversitatea naturii? Sunt ele „genuri naturale” ori sunt doar convenții arbitrare? Reflectă ele realitatea ori doar interesele epistemice ale oamenilor de știință? Și, în cele din urmă, ce anume sunt aceste „genuri”, fie că sunt ele „naturale” sau nu?

Problema „genurilor naturale” prezintă un interes deosebit pentru biologie și filosofia biologiei, unde se traduce în cele din urmă într-o interogație fundamentală cu privire la statutul speciilor biologice: ce anume se înțelege prin ideea de specie biologică și, pe cale de consecință, sunt speciile „naturale” ori sunt doar denumiri artificiale? Există realmente în natură specii de ființe vii ori există numai indivizi biologici, iar speciile au doar o realitate mentală, conceptuală, fiind construite pentru a ne permite să ordonăm extraordinara diversitate a lumii vii? Odată cu

formularea de către Carl Linnaeus, în secolul al XVIII-lea, a taxonomiei ființelor vii sub forma unei ierarhii, organismele au fost grupate în specii, genuri, clase, regnuri. În condițiile în care specia reprezintă modalitatea de clasificare ce se află la fundamentul acestei ierarhizări, ea continuă să fie considerată ca fiind unitatea fundamentală a biodiversității. Amploarea acestei biodiversități este încă departe de a fi înțeleasă pe deplin, în condițiile în care, de-a lungul a celor peste 250 de ani de clasificare taxonomică, au fost catalogate peste 1,2 milioane de specii, însă estimările arată că aproximativ 86% dintre speciile terestre și 91% dintre cele marine așteaptă încă să fie descoperite și catalogate, ceea ce ar conduce la presupunerea că există în fapt un număr de circa 9 milioane de specii biologice¹.

În principiu, în tradiția inaugurată de sistemul de clasificare al lui Linnaeus, speciile au fost inițial considerate a fi „genuri naturale”, iar organismele erau clasificate în genuri, specii și așa mai departe în funcție de morfologie, adică de asemănările fizice dintre ele. Cu toate acestea, în general doar specia și genul au fost considerate ca fiind categorii care denumesc diviziuni existente ca atare în natură, în timp ce alți taxoni, precum familia, ordinul, clasa, regnul au fost priviți ca niște entități abstracte, diviziuni convenționale utile pentru clasificare, dar fără corespondent în realitate.

În ceea ce privește răspunsurile pe care filosofia le-a formulat la întrebarea privitoare la statutul speciilor biologice, diversitatea este una destul de mare. În cele ce urmează vom vorbi doar despre perspectivele privitoare la statutul speciilor și la procesul evoluției acestora formulate de către Platon și Aristotel, părinții fondatori ai teoriei esențialiste și realiste, conform cărora speciile sunt entități reale, genuri naturale înzestrate cu esențe imuabile, în sensul că li se condece o anumită formă de realitate, și în același timp sunt fixate, adică nu se schimbă și nu evoluează în timp.

Istoria gândirii umane ne arată că întrebările referitoare la originea, durata, structura, scopul, finalitatea și logica Universului și a lumii vii au reprezentat preocupări constante ale oamenilor din toate timpurile și culturile. Încercând să găsească răspunsuri cât mai satisfăcătoare la aceste întrebări, filozofii, teologii și oamenii de știință au construit o mare varietate de teorii privitoare la lumea vie care, după opinia lui Ernst Mayr, pot fi împărțite în trei categorii: (1) teoriile care afirmă că lumea este infinită în durată, (2) teoriile care consideră că lumea are o durată scurtă și un aspect care nu se modifică în timp și (3) teoriile care susțin că lumea se găsește în schimbare și evoluție².

În prima categorie sunt incluse cele mai multe și mai influente dintre cosmologiile elinilor, care sunt în general construite pe baza unui model al lumii care nu admite evoluția viului. O excepție notabilă, dar care nu s-a bucurat de prea

¹ C. Mora, D.P. Tittensor, S. Adl, A.G.B. Simpson, B. Worm, *How Many Species Are There on Earth and in the Ocean?*, disponibil on-line la <http://www.plosbiology.org/article/info%3Adoi%2F10.1371%2Fjournal.pbio.1001127>

² E. Mayr, *What Evolution Is*, London, Phoenix, 2002, p. 20.

mult succes, o constituie școala atomistă a lui Leucip și Democrit, conform căreia realitatea ultimă o constituie atomii, înțelegi ca particule materiale indivizibile care posedă formă și dimensiuni prea mici pentru a putea fi percepute individual. Atomii se mișcă, se combină și se recombina în continuu, dând naștere obiectelor macroscopice, ale căror proprietăți fizice sunt perceptibile, dar nu sunt reale, ci sunt subiective. Dată fiind infinitatea temporală și spațială a lumii, aceste particule aflate în mișcare aleatorie continuă se ciocnesc uneori și se pot uni, formând entități care pot fi mai mult sau mai puțin durabile, cum ar fi obiecte sau părți ale organismelor vii. Atomistii considerau că, în urma ciocnirilor întâmplătoare ale atomilor, mai întâi s-au format părți ale organismelor vii și apoi, din acestea, tot aleatoriu, pot lua naștere și ființele vii. Din multitudinea de combinații care se produc, persistă numai acelea care dau naștere unor obiecte sau ființe viabile, pe când cele care nu sunt astfel dispar, conform legilor naturii care, în concepția atomiștilor, înseamnă hazard pur, lipsit de orice plan sau finalitate³.

Ideea aceasta, a unei lumi guvernate de întâmplare, nu a fost însă împărtășită de către clasicii filosofiei grecești, care considerau că hazardul nu poate constitui fundamentul unei lumi coerente și funcționale, astfel că au încercat să propună propriile lor cosmologii și concepții privitoare la legile care guvernează lumea biologică, formulând teorii care vor supraviețui, într-o formă sau alta, până în epoca modernă. Atât Platon, cât și Aristotel împărtășesc o concepție realistă și esențialistă cu privire la speciile de ființe vii, care nu lasă loc ideii de modificare evolutivă a acestora, chiar în condițiile proprii unui Univers infinit în spațiu și în timp, deoarece lumea nu este o structură aflată în schimbare întâmplătoare, ci prezintă ordine, intenționalitate și finalitate.

În dialogul *Timaios*, Platon expune teoria sa privitoare la nașterea Universului, dorind să ofere o explicație pentru ordinea și frumusețea care guvernează lumea. După opinia sa, lumea este creația unui Demiurg, un agent rațional benevolent care impune ordine asupra unei stări preexistente haotice a Universului, utilizând pentru aceasta un model etern și imuabil, și astfel instituie lumea înțeleasă drept *kosmos*, ordine. Teoria lui Platon este creaționistă și teleologică, în sensul că părțile universului și ansamblul acestor părți sunt astfel create de către Demiurgul benevolent, încât să producă efectele cele mai dezirabile și armonioase.

Argumentarea din *Timaios* pornește de la distincția dintre ceea ce are ființă și este etern, și ceea ce nu are ființă, și e schimbător: „Așadar, după părerea mea, trebuie să facem următoarea distincție: ce este ființa veșnică, ce nu are devenire, și ce este devenirea veșnică, ce nu are ființă. Ceea ce e veșnic și identic cu sine poate fi cuprins de gândire printr-un discurs rațional, iar ceea ce devine și piere, neavând niciodată ființă cu adevărat, este obiectul opiniei și al sensibilității iraționale”⁴.

³ M. Ruse, *Darwin and Design: Does Evolution Have a Purpose?*, Cambridge, MA, London, Harvard University Press, 2004, pp. 11–12.

⁴ *Timaios*, 27d-28a, în Platon, *Opere*, vol. VII, trad. rom. C. Partenie, București, Editura Științifică, 1993, p. 142.

Ceea ce are ființă cu adevărat e imuabil și poate fi gândit, iar ceea ce devine, dar nu are realmente ființă poate fi doar cunoscut prin opinie. Lumea, după Platon, este perceptibilă, cognoscibilă la nivelul opiniei, este ceva care presupune schimbare, devenire, astfel că trebuie să fie cauzată, produsă de ceva exterior ei: „În plus, tot ceea ce devine, devine în mod necesar sub acțiunea unei cauze, căci în lipsa unei cauze, nimic nu poate avea devenire”⁵. Cauza Universului este Demiurgul, care l-a creat pe acesta după un model rațional imuabil, căci dacă modelul ar fi fost de natura lucrurilor schimbătoare și lipsite de ființă, atunci rezultatul nu ar mai fi fost atât de reușit, ci, dimpotrivă, ar fi fost afectat de imperfecțiuni și lipsit de frumusețe: „Fiind născut așadar în acest fel, cosmosul a fost făurit după modelul care poate fi conceput cu rațiunea, printr-un discurs rațional, și care este mereu identic cu sine”⁶.

Dar, dacă lucrurile stau astfel, atunci înseamnă că, în ceea ce privește ființele vii, deși indivizii existenți sunt supuși la tot felul de schimbări de-a lungul vieții lor, totuși ei au fost creați de către Demiurg în conformitate cu o imagine neschimbătoare, ideea speciei din care fac parte, iar aceasta este un element al modelului imuabil după care Universul întreg a fost creat. De aici rezultă imediat că speciile sunt pentru Platon imuabile, deși indivizii care le sunt subsumați pot prezenta diferențe între ei și pot suferi schimbări între anumite limite, după cum aproximează mai exact sau mai puțin exact ideea speciei din care fac parte. Prin urmare, evoluția în sens biologic nu poate avea loc, deoarece speciile sunt eterne și imuabile.

Deși Platon nu a formulat nicăieri în mod explicit o doctrină privitoare la tipologia speciilor de ființe vii, majoritatea exegeților au identificat o serie de principii fundamentale ale teoriei platoniciene privind speciile biologice în scrierile lui în care este expusă și discutată teoria cu privire la Idei (*eidōs* fiind conceptul care, tradus în limba latină, a dat naștere celui de specie). E vorba deci de anumite principii ce țin de metafizica platoniciană din care se pot deduce consecințe privitoare la modul în care el concepe lumea fizică și biologică, astfel încât, după cum subliniază David Kitts, „ceea ce biologii au prin urmare de obiectat la adresa lui Platon nu vizează vreo teorie despre specii explicit formulată, ci mai degrabă ceea ce ei presupun a fi consecințele metafizicii sale pentru o teorie a categoriilor de animale”⁷.

După cum s-a spus de atâtea ori, pentru Platon ceea ce este „real” în lucruri nu e aparența lor sensibilă, aspectul lor perceptibil, ci tocmai aceste *eidōs*-uri, adică Ideile sau Formele, a căror realitate nu este însă una senzorială, ci una inteligibilă. Doar ochii minții sunt aceia care pot lua la cunoștință de realitatea Ideilor

⁵ *Timaios*, 28a.

⁶ *Timaios*, 29b.

⁷ D.B. Kitts, *Plato on Kinds of Animals*, în „Biology and Philosophy”, Volume 2, Issue 3, July 1987, pp. 315–328, *apud* D.N. Stamos, *The Species Problem: Biological Species, Ontology, and the Metaphysics of Biology*, Lanham, Lexington Books, 2003, p. 94.

(Formelor), superioară celor a obiectelor sensibile, pe care le putem cunoaște doar punându-le în relație cu Ideile, după cum personajul Socrate explică în *Phaidon*: „realitățile de care noi vorbim mereu: frumusețea, binele și toate celelalte de același ordin există cu adevărat”, iar „noi raportăm la ele toate datele simțurilor noastre” și „este adevărat că datele simțurilor noi le comparăm cu realitățile acelea”⁸. Analog, în *Republica* vedem cum cunoașterea Ideilor este aceea autentică, pe când cunoașterea sensibilelor este doar iluzie: cel care „poate vedea și frumosul însuși, dar și ceea ce participă la acesta”, are o cunoaștere despre realitate, iar cel care vede doar lucrurile frumoase, fără a vedea Frumosul trăiește în iluzie, precum într-un vis. „Așadar, pe drept vom numi rațiunea acestuia, ca a unuia care știe, știință, iar a celuilalt opinie, ca a unuia care-și dă doar cu părerea”, astfel că „opinia are un domeniu, iar știința altul”, singură știința fiind despre „ceea-ce-este”, și anume fiind tocmai „cunoașterea faptului că ceea-ce-este este”⁹.

În ceea ce privește lucrurile sensibile, numărul lor este nedefinit de mare, însă numărul Ideilor-specii nu pare nici el să fie limitat în mod explicit. Platon afirmă că pentru fiecare categorie de lucruri există o astfel de Idee, la care se raportează toate existentele incluse, în virtutea acestei raportări, în categoria respectivă: „Afirmăm și definim, cu rațiunea, că există o multitudine de lucruri frumoase, o multitudine de lucruri bune, ce sunt, ca atare, distincte [...] și vorbim și despre frumosul însuși și despre binele însuși și la fel în legătură cu toate socotite multiple și numim fiecare lucru-care-este, așezându-l în raport cu o singură idee, luată ca una singură”¹⁰. Probabil însă că Platon a resimțit dificultatea care ar putea apărea din faptul că, din cauza multiplicării nedefinite a Ideilor, care derivă din tendința oamenilor de a proceda la infinite clasificări dintre cele mai diverse, teoria sa privitoare la Forme ar putea să cadă în derizoriu, astfel că refuză să admită că pentru clasele lipsite de o anumită demnitate ontologică putem spune că există Idei: în ceea ce privește anumite „lucruri ce-ar putea să fie de tot râsul, bunăoară firul de păr, noroiul și gunoiul și altele cât se poate de nedemne și netrebnice [...] a crede că ființează și o anume Formă a acestora ar fi pesemne o credință prea de tot lipsită de noimă”¹¹.

Pentru Platon, speciile de ființe vii nu fac parte dintre categoriile neglijabile ori lipsite de demnitate ontologică, astfel încât nu este nicio îndoială că domeniul din care fac parte „animalele din jurul nostru, plantele și toate obiectele”¹² are, pentru fiecare subdiviziune a sa, câte o Idee sau Formă, care este o „articulație naturală”, deci există ca atare, nu este o invenție arbitrară a gândirii. Domeniul

⁸ *Phaidon*, 76e, în Platon, *Opere*, vol. IV, trad. rom. P. Creția, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1983, p. 80.

⁹ *Republica*, 476c-477b, în Platon, *Opere*, vol. V, trad. rom. A. Cornea, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1986, pp. 270–271.

¹⁰ *Republica*, 507a.

¹¹ *Parmenide*, 130c-d, în Platon, *Opere*, vol. VI, trad. rom. S. Vieru, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1989, p. 88.

¹² *Republica*, 510a.

ființelor biologice (plantele și animalele) este o subdiviziune a unei clase mai cuprinzătoare (ce include, cum am văzut, și obiectele neînsuflețite), iar această clasă este la rândul său o subdiviziune a ordinului celor vizibile, care pe lângă lucruri (ființe și obiecte neînsuflețite) mai include clasa imaginilor (cum ar fi „umbrele sau reflexiile în apă”), ce posedă o realitate mai diluată, mai lipsită de consistență.

Vedem în acest context cum funcționează metoda diviziunii (*diairesis*), despre care se vorbește pe larg și în alte dialoguri, precum *Sofistul*, metodă prin care Platon consideră că gândirea ajunge să determine speciile și să obțină definiții ale categoriilor care le denumesc, pe calea unor succesive clasificări dihotomice. Deși nu este un procedeu garantat și lipsit de primejdia erorii, procedura aceasta este esențială pentru orice încercare de a înțelege lumea: „Căci, prietene, nu este un lucru sigur să faci diviziuni foarte mici; însă este mai sigur să înaintezi în raționament prin divizare în jumătăți; astfel se vor observa mai ușor particularitățile lor. Acest lucru este important pentru orice cercetare”¹³. Metoda nu înseamnă a inventa clase ori specii, bulversând astfel ordinea firească a lucrurilor, ci a le descoperi pe cele care există în natură și astfel au o realitate independentă de gândire, deoarece ea „constă în a putea să divizezi în specii, potrivit articulațiilor naturale, încercând să nu frângi, așa cum fac bucătarii lipsiți de îndemânare, vreuna dintre părți”¹⁴.

Cel mai important aspect al teoriei platoniciene despre specii este însă faptul că autorul ei le consideră a fi a-temporale, a-spațiale, neschimbătoare și eterne: ele sunt gândite de către Platon ca fiind „tot ceea ce este pur, etern, nemuritor, fără schimbare”, iar sufletul care le contemplă ajunge și el să fie „neschimbat și identic cu sine, căci neschimbătoare și identice cu sine sunt cele cu care vine în contact”¹⁵. Tocmai considerarea speciilor ca fiind eterne și imuabile l-a determinat pe Ernst Mayr să afirme despre Platon că, deoarece gândirea sa era aceea a unui geometru preocupat să identifice dincolo de fluxul realităților în continuă modificare niște realități neschimbătoare, el a înțeles prea puțin din fenomenele biologice. Acest lucru a făcut ca Platon să fie un esențialist *par excellence*, care crede în existența speciilor ca entități fixe, separate și independente de fenomenele biologice, fapt pentru care Mayr îl consideră a fi „marele anti-erou al evoluționismului”¹⁶.

Alături de acest aspect, David Stamos consideră că doctrina platoniciană prezintă încă trei aspecte care merită subliniate: (1) Ideea că speciile sunt clase, mai precis că speciile sunt esențe reale. Aceasta înseamnă că organismele individuale apar și dispar, însă specia nu este afectată de acest lucru, ci rămâne mereu aceeași. (2) Între specie (esența reală) și organismele conspecifice există o relație causală,

¹³ *Omnia politic*, 262b, în Platon, *Opere*, vol. VI, trad. rom. E. Popescu, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1989, p. 404.

¹⁴ *Phaidros*, 265e.

¹⁵ *Phaidon*, 79d.

¹⁶ E. Mayr, *The Growth of Biological Thought. Diversity, Evolution, and Inheritance*, Cambridge, MA, Harvard University Press, 1982, pp. 304–305.

în sensul că ideea de participare (*methexis*), după care indivizii sunt ceea ce sunt numai în virtutea faptului că participă la o anumită Idee, trebuie înțeleasă ca un raport cauzal, dinspre specie înspre organism. (3) Descendența conspecifică nu este o condiție necesară, nici suficientă pentru ca un organism să facă parte dintr-o specie (adică, apartenența unui individ la o specie nu derivă din faptul că părinții săi aparțin speciei)¹⁷.

Dacă pentru Platon Universul ordonat, cosmosul este teleologic, are un început și este opera unui creator benevolent, pentru Aristotel lumea nu are un început temporal și nici nu prezintă vreo teleologie exterioară sieși, ci este determinată de acțiunea unei cauzalități imanente, astfel că nu Creatorul, ci natura însăși acționează pentru conservarea ordinii lumii. Ceea ce deosebește lucrurile neînsuflețite de ființele vii este faptul că acestea din urmă posedă suflet (*psyché*), care se găsește într-un raport cu corpul analog aceluia dintre formă și materie: „Sufletul este deci, cu necesitate, o substanță în sensul de specie a unui corp natural care are viață ca potență. Însă substanța este o *entelechie* (realitate în act): așadar, sufletul este realitatea în act a unui astfel de corp”¹⁸. Tocmai sufletul este acela care oferă teleologia și cauzalitatea imanentă, deoarece el reprezintă atât cauza eficientă, cât și cauza finală și aceea formală a vieții: „Sufletul este cauză și principiu al corpului viu. Aceste noțiuni se spun în multe sensuri. La fel și sufletul este cauză potrivit celor trei caractere diferite. Căci și ca punct de pornire al imboldului mișcării și ca scop al acestei mișcări și ca substanță formală a corpurilor însuflețite, sufletul este cauză.”¹⁹ Iar deoarece sufletul înțeles ca formă, ca *eidos* trebuie să fie imuabil și neschimbător, urmează că speciile de animale nu se pot modifica de-a lungul timpului în ceea ce privește esența (deși pot suferi modificări ale proprietăților accidentale), deci evoluția nu este posibilă.

Pe de altă parte, în *De partibus animalium*, Aristotel argumentează împotriva teoriei atomiștilor, după care procesele naturale sunt guvernate de hazard și compară modul în care un filosof al naturii trebuie să vorbească despre ființele vii cu acela în care un tâmplar vorbește despre piesele de mobilier. După cum, atunci când privim o piesă de mobilier, ne gândim că nu a apărut întâmplător, în urma întrebuițării aleatorii a uneltelor de tâmplărie, ci a fost făcută într-un anume fel pentru a îndeplini un anumit rol, tot așa ar trebui să ne gândim la părțile corpului unei ființe vii că au apărut pentru a servi un anumit scop. Simpla discuție despre unelte și efectele lor nu e suficientă: „Pentru că nu va fi destul ca el să spună că atunci când unealta a lovit, aici a apărut o adâncitură și dincolo o suprafață plană. Mai degrabă, el trebuie să vorbească despre cauze, despre scopul pentru care a lovit astfel cu unealta, adică în vederea obținerii la sfârșit a unei forme sau a alteia. Este limpede, prin urmare, că acești filosofi ai naturii se exprimă greșit. În mod

¹⁷ D.N. Stamos, *op. cit.*, pp. 100–101.

¹⁸ *De anima*, 412a 20-23, în Aristotel, *De anima. Parva naturalia*, trad. rom. N. Ștefănescu, București, Editura Științifică, 1996, p. 30.

¹⁹ *De anima*, 415b 6-13.

evident, ar trebui să se arate despre fiecare animal de ce fel anume este, să se indice despre fiecare dintre părțile sale ce anume este și cum anume se prezintă, tot așa cum se vorbește despre forma unui pat”.²⁰ În consecință, cauzele care determină fenomenele din lumea vie nu pot fi reduse la acțiunea aleatorie a hazardului orb, după cum credeau atomiștii și după cum este nevoie pentru ca evoluția speciilor, în sensul pe care l-a încetățenit darwinismul, să poată avea loc, astfel încât, din punctul de vedere aristotelic, trebuie să concluzionăm că evoluția speciilor nu este posibilă.

În ceea ce privește statutul speciilor biologice, trebuie observat că stagiritul utilizează diferiți termeni pentru a se referi la ele, în diverse contexte, însă unii comentatori au argumentat că „există într-adevăr o convergență în lucrările lui Aristotel între termenii traduși ca «specie» (*eidōs*), «esență» (*ousia*), «formă» (*eidos*), și «universal» (*katholou*). Opțiunile diferite de traducere depind în mare măsură de contextul discuției lui Aristotel: speciile ca distincte de genuri, esențele de accidente, forma distinctă de materie și în calitate de cauză finală și universalele de particulare”, așa încât „urmează că «universal» este sinonim (cel puțin uneori și în ciuda diferitelor contexte) cu «specie», «esență» și «formă».”²¹

Exegeți precum Robert Sharples și David Stamos au remarcat faptul că, în ceea ce privește problema speciilor biologice, în opera sa există o tensiune între lucrările de logică și metafizică, pe de o parte, și acelea de știință, pe de altă parte. Aceasta a condus la apariția a două direcții interpretative în ceea ce privește concepția aristotelică asupra speciilor: prima dintre ele, aceea „ortodoxă”, începe cu Porphyrios și se întemeiază mai ales pe scrierile din prima categorie, în timp ce a doua, numită „noua ortodoxie” și reprezentată mai ales de către David Balme, Anthony Preus și Pierre Pellegrin, se bazează mai ales pe scrierile științifice ale lui Aristotel, căutând să le reinterpreteze pe cele logice și metafizice prin prisma acestora²².

Cea dintâi direcție interpretativă pornește de la ideea că, în timp ce Platon era de părere că speciile (esențele) au o existență independentă de individuale, sunt exterioare acestora, pentru Aristotel speciile sunt *universalialia in rebus*. Într-adevăr, la finalul *Analiticeii Secunde* aflăm că „generalul este unul alături de multiplu, care este totuși unul în toate cazurile particulare”²³, iar în *Metafizica* se arată că genul nu poate exista decât în individuale: „fie că genul nu există de loc în afara speciilor imanente, fie că el există, dar numai ca materie”²⁴. Tot din această a doua lucrare aflăm că universalul nu poate fi gândit ca fiind o substanță primă, ci numai individualul este astfel, deoarece universalul este ceea ce e comun, e denumirea

²⁰ *De partibus animalium*, 641a 9-17, în Aristotle, *On the Parts of Animals*, translated with a Commentary by James G. Lennox, Oxford, Clarendon Press, 2004. p. 5.

²¹ D.N. Stamos, *op. cit.*, pp. 103–104.

²² *Ibidem*, p. 102.

²³ *Analitica Secundă*, 100a, în Aristotel, *Organon*, vol. II, trad. rom. M. Florian, București, Editura IRI, 1998, p. 233.

²⁴ *Metafizica*, VII (Z), 1038b, în Aristotel, *Metafizica*, trad. rom. Șt. Bezdechi, București, Editura Academiei RPR, 1965, p. 255.

pentru „ceea ce aparține mai multora”, astfel că universalul este întotdeauna un predicat *in rem*, care nu are o existență independentă de individuale, în timp ce substanța individuală este întotdeauna subiect: „pentru cel ce cercetează cu atenție reiese deci în chip evident că nimic din ceea ce ființează ca universal în lucruri nu e substanță și nimic din ceea ce se afirmă ca predicat în comun despre mai multe lucruri nu privește o ființă determinată, ci o calitate anume a altui lucru”²⁵.

Pentru a înțelege mai bine modul în care se raportează individualul și specia, trebuie să ne reamintim distincția aristotelică dintre proprietățile esențiale și proprietățile accidentale ale unui lucru. Prin accident, Aristotel înțelege acel atribut care poate sau nu să fie propriu lucrului, adică nu constituie o proprietate necesară a acestuia: „ceea ce poate să aparțină și să nu aparțină unuia și aceluiași lucru, oricare ar fi el, cum, de exemplu, unuia și aceluiași lucru poate să-i aparțină și să nu-i aparțină faptul că el șade”²⁶. La rândul său, esența unui lucru e ceea ce lucrul respectiv este: „esența unui lucru este ființa lui individuală și determinată”²⁷. După cum se știe, Aristotel distinge substanțele prime (individualele), care pot sta doar ca subiect, de substanțele secundare (speciile și genurile), care pot sta atât ca subiect, cât și ca predicat. Speciile și genurile sunt acelea care ne spun ce sunt substanțele prime, individualele, care sunt proprietățile lor esențiale, fără de care acestea nu ar fi ceea ce sunt: „dacă cineva ar avea de dat seamă ce este o substanță primă, prezentarea lui ar fi mai instructivă și mai proprie subiectului prin stabilirea speciei”²⁸.

De aici rezultă că, de îndată ce fiecare individual este o combinație de materie și formă, schimbările prin care poate să treacă un individual îi pot afecta doar materia, nu și forma, deoarece o modificare a formei ar însemna o schimbare a genului sau speciei din care acesta face parte. Dar dacă unui lucru i se modifică specia, adică i se alterează proprietățile esențiale, atunci el nu mai este același, ci devine altceva: „Un lucru nu mai poate să rămână același dacă nu mai face parte dintr-o specie, întocmai cum același animal nu poate când să fie, când să nu fie om”²⁹. Prin urmare, speciile sunt considerate de către Aristotel ca fiind neschimbătoare și perene (*aiidios*), dar nu eterne (*aiônios*), precum sunt stelele, soarele, planetele, deoarece speciile sunt realități terestre, și deci împărtășesc imperfecțiunea temporală a lumii.

Faptul că speciile sunt neschimbătoare decurge din aceea că, pentru Aristotel, schimbările accidentale sunt de domeniul materiei, nu al formei, care este necesară și imuabilă: „Printre lucrurile existente, unele rămân permanent în aceeași stare și existența lor are caracterul necesității, dar nu datorită unei necesități impuse prin constrângere, ci aceleia care nu admite alt fel de a exista; alte lucruri, dimpotrivă, nu există nici în chip necesar, nici veșnic, ci în cele mai multe cazuri. Această însușire, de a nu exista nici în chip necesar, nici totdeauna, constituie principiul și

²⁵ *Loc. cit.*

²⁶ *Topica*, 102b, în Aristotel, *Organon*, vol. II, ed. cit., p. 307.

²⁷ *Metafizica*, VII (Z), 1030a, ed. cit., p. 224.

²⁸ *Categorii*, 2b, în Aristotel, *Organon*, vol. I, trad. rom. M. Florian, București, Editura IRI, 1998, p. 99.

²⁹ *Topica*, 125b, ed. cit., p. 398.

cauza lucrului prin accident.”³⁰ Numai la nivelul materiei, consideră Aristotel, este posibil să vorbim despre schimbare: „nu se poate spune despre orice că are materie, ci numai despre ființe ce sunt supuse procesului de schimbare dintr-una într-alta. Dimpotrivă, cele ce sunt sau nu sunt, fără a suferi o asemenea schimbare, nu au materie”³¹.

Deși la o primă vedere concepția lui Aristotel despre specii, așa cum apare ea în lucrările de logică și metafizică, pare limpede, atunci când exegeții care reprezintă „noua ortodoxie” fac referire la lucrările sale de biologie, apar o serie întregă de dificultăți.

În primul rând, după cum subliniază D.M. Balme, în lucrările din prima categorie, distincția dintre *genos* și *eidos* este una relativă și nu absolută, astfel încât la orice nivel cu excepția celui mai de jos (unde întâlnim speciile infime) *eidos* poate sta drept *genos* dacă poate avea subdiviziuni, fiecare dintre acestea fiind la rândul său un *eidos*³². Cu toate acestea, consideră Balme, în scrierile de biologie, ar trebui ca această distincție să fie formulată cu claritate și utilizată extensiv, iar faptul surpinzător este acela că lucrurile nu stau deloc așa: „Ne-am aștepta ca Aristotel să utilizeze această distincție cu precădere în biologie, unde este cel mai limpede că diferența ultimă exprimă esența, astfel încât obiectul imediat al științei să fie specia, mai degrabă decât genul. Dar faptul surpinzător este acela că el o utilizează cel mai puțin în acest domeniu.”³³ Aceeași observație o face și Pellegrin: „Aristotel nu utilizează niciodată cuvântul *eidos*, în lucrările de biologie sau altundeva, în sensul absolut care desemnează o clasă ori o colecție de obiecte: un *eidos* este întotdeauna o sub-clasă sau mai exact o subdiviziune a unui *genos* exprimat sau subînțeles”³⁴.

Din acest motiv, exegeții din „noua ortodoxie” consideră că, deși interpretarea tradițională a fost aceea că Aristotel a clasificat animalele în funcție de gen și specie, această idee nu este susținută de dovezi. Din acest motiv, în lucrările aristotelice de biologie, *genos* și *eidos* nu au sensul modern de gen și specie, ci sunt mai degrabă neutre din punct de vedere taxonomic și sunt utilizate într-un sens mai puțin tehnic, pentru a desemna tipuri și forme³⁵.

Un alt reprezentant al acestei orientări exegetice, Anthony Preus, pune în evidență o dificultate diferită, și anume aceea că Aristotel pare să renunțe în lucrările sale de biologie la concepția esențialistă, după care speciile sunt complet distincte și imuabile³⁶. Argumentele pe care Preus le aduce în sprijinul acestei idei

³⁰ *Metafizica*, 1026b, ed. cit., p. 212.

³¹ *Metafizica*, 1044b, ed. cit., p. 277.

³² D.M. Balme, *Γένος and Εἶδος in Aristotle's Biology*, în „The Classical Quarterly”, New Series, Vol. 12, No. 1 (May, 1962), pp. 81–98.

³³ *Ibidem*, p. 84.

³⁴ P. Pellegrin, *La classification des animaux chez Aristote*, Société d'édition „Les Belles lettres”, 1982, *apud* D.N. Stamos, *op. cit.*, p. 107.

³⁵ D.M. Balme, *op. cit.*

³⁶ A. Preus, *Eidos as Norm in Aristotle's Biology*, în „Nature and System I”, 1979, pp. 79–101 republicat în J.P. Anton, A. Preus (eds.), *Essays in Ancient Greek Philosophy*, Vol. II, State University of New York Press, 1983, pp. 340–363.

sunt trei. În primul rând, el arată că Aristotel pare să adere la concepția clasică privind Marele Lanț al Ființei, *scala naturae*, conform căreia formele de viață sunt ierarhizate într-un *continuum* progresiv, și nu într-o succesiune de forme discrete. În al doilea rând, el subliniază că uneori Aristotel face clasificări echivoce sau duale, în care o specie de animale nu este inclusă într-un singur gen, ci în două, cum este cazul struțului libian, amintit în *De Partibus Animalium*, care are unele caracteristici specifice păsărilor, dar și unele specifice patrupedelor. În al treilea rând, există pasaje în lucrarea *De Generatione Animalium*, în care autorul contestă în mod implicit ideea după care speciile sunt grupuri de ființe vii aflate în izolare reproductivă. Astfel, Aristotel era de părere că vulpile și câinii, lupii și șacalii, găinile și potârnichele sunt specii capabile să producă prin hibridizare urmași fertili, spre deosebire de cai și măgari, care produc astfel urmași sterili (catării)³⁷.

O ultimă dificultate pusă în evidență de interpretarea care se bazează pe lucrările aristotelice de biologie este aceea că există argumente în sprijinul ideii că autorul lor nu pare să fi fost realmente interesat de problema speciilor, nici măcar în acestea. Pellegrin evidențiază faptul că nu există în scrierile aristotelice nici măcar un singur exemplu de definiție a unei specii animale, și chiar definițiile speciei umane sunt unele incomplete și parțiale. Explicația acestei situații ar fi aceea că pentru Aristotel obiectul științei biologice nu ar fi în cele din urmă speciile, ci părțile ființelor vii, proprietățile și variațiile lor, în timp ce speciile au doar o funcție de verificare, în contextul construcției unor generalizări³⁸.

Dincolo de aceste inconsecvențe semnalate de exegeză, doctrinele platoniciană și aristoteliciană au dominat scena filosofiei biologiei pentru o perioadă îndelungată, însă modernitatea a adus o serie de descoperiri care au pus în discuție fie caracterul imuabil al speciilor, fie statutul lor de genuri naturale, fie faptul că ființele vii, oricum le-am clasifica, prezintă variabilitate și mai ales substanțiale modificări în timp, context în care trebuie să se țină seama de dovezile care arată că un mare număr de specii au dispărut de-a lungul vremii, în timp ce existența altora poate fi documentată doar începând de la anumite repere temporale. Toate acestea au condus la diverse luări de poziție ale gânditorilor moderni, începând cu Locke și terminând cu Lamarck, care au contestat din diverse perspective teoria platoniciană și pe aceea aristotelică. Apariția teoriei lui Darwin despre fenomenul evoluției speciilor prin selecție naturală nu a reprezentat decât ultima și cea mai serioasă lovitură, aceea care avea să se dovedească decisivă pentru trecerea definitivă în istoria filosofiei a acestor doctrine.

³⁷ *Loc. cit.*

³⁸ P. Pellegrin, *op. cit.*

